

ZAMONAVIY TERRORISTNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK PORTRETI

Avliyoqulov Mirjalol Abdijabbor o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti mustaqil tadqiqotchi

Annotaiya: Ushbu maqola orqali terrorizmni keltirib chiqaruvchi omillar, terrorizmga aloqador shaxslarni ijtimoiy-siyosiy portreti hamda davlat tomonidan terrorizmga aloqador shaxslarni erta aniqlash bo'yicha gap boradi.

Kalit so'zlar: terrorchi, terrorizm, ijtimoiy-psixologik portret, kibberterrorizm, bioterrorizm.

So'nggi paytlarda terrorizmni o'rganish uchun tobora ko'proq yangi yondashuvlarga murojaat qilinmoq, ular orasida yetakchi o'rinlardan biri bu muammoning ijtimoiy-psixologik o'lchovidir. Ushbu yondashuv odamning terrorizm yo'lini tanlash to'frisida qaror qabul qilishi uchun ijtimoiy, psixologik shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi¹.

Binobarin, terrorizmni o'rganishda so'nggi yondashuvlarni, uning xurofotining ijtimoiy mexanizmlarini, shuningdek, ushbu xodisaning oqibatlari jamiyatga ta'sirini kamaytirish bo'yicha yondashuvlar ishlab chiqish zarurati bizning maqolamizni dolzarb qiladi va uning maqsadini belgilaydi.

Ijtimoiy-siyosiy xodisa sifatida terrorizm – bu shaxslar va maxsus tashkil etilgan guruxlar va jamoalar tomonidan zo'ravonlik yordamida sodir etiladigan jinoyatlar majmuidir. Bu murakkab ijtimoiy-siyosiy xodisa sifatida namoyon bo'ladi. Terrorchilarning asosiy maqsadi, ularning fikriga ko'ra, adolatsiz ijtimoiy-iqtisodiy tizim amalga oshiruvchi kuchlarga qarshi kurashdir. Ma'lum bir shaxsni yoki guruxni maqsadi terroristik usullardan foydalangan xolda jismoniy zo'ravonlik ko'rinishida davlat yoki jamoat faoliyatini amalga oshirishdan jismoniy cheklash orqali siyosatni o'zgartirish (yoki avvalgi xolatini saqlab qolish) uchun mo'ljallangan. Ushbu xarakatlar mansabdor shaxslar xamda tinch axolini xayotdan maxrum qilish, unga (ularga) tan jaroxati yetkazish, u(lar)ning erkinligidan maxrum qilish yoki sezilarli darajada cheklash bilan ifodalanishi mumkin².

Shunday qilib, terrorizm fenomeni umuman insoniyat jamiyati tarixidagi zo'ravonlik masalalari bilan bo'liq. Shu nuqtai nazardan, terrorizm umidsizlikning o'ziga xos ifodasi bo'lib milliy, diniy, ijtimoiy va siyosiy zulmga qarshi norozilik shakli sifatida namoyon bo'ladi³.

¹ Белашева И. В., Ершова Д. А., Есяян М. Л. "Психология терроризма: учебное пособие". – Ставрополь: Нашриёт СКФУ, 2016. – 120 Б.,

² Соснин, В. А. Психология массового поведения : монография / В.А. Соснин. — Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2020. — 160 Б.

³<https://na-journal.ru/2-2024-pravo/8981-socialno-psihologicheskii-portret-sovremennogo-terrorista?ysclid=lvndssuqru933522854>

Shunday qilib, terrorizm – bu terrorchilar manfaati uchun aʼholini qoʻrqitish maqsadida ommaviy ravishda sodir etilgan ijtimoiy xavfli xarakatlar yoki taʼxidlardir⁴.

Bir qator olimlarning taʼkidlashicha, terrorizm tuzilishi bilan bir qatorda oʻziga xos turlari bilan ajralib turadi. Ekspertlarning fikriga koʻra terrorizm quyidagilarga boʻlinadi:

- ijtimoiy-siyosiy terrorizm;
- millatchilik terrorizmi;
- diniy terrorizm;
- kibberterrorizm;
- bioterrorizm.

Bulardan tashqari terrorizm yana boshqa turlari ham mavjud. Masalan:

- mafkura asosidagi amalga oshiriladigan terrorizm. Bunda maqsad terrorizmdan foydalanib, milliy mustaqillikka erishishdan iborat boʻladi;
- repressiv rejimlarga qarshi kurashayotgan qurolli guruxlar va xarakatlarning terrorizmi. Bunda maqsad, xalqlarning oʻz taqdirini oʻzi belgilash bilan boʻliq boʻladi;

Terrorizmni qoʻllash soʻxalari boʻyicha:

- siyosiy;
- davlat;
- diniy;
- krminal;
- milliy;
- xarbiy;
- idealistik;
- partizan va boshqalarga boʻlinadi.

Terrorizmning mafkuraviy asosi ekstremizm xisoblanib, ularning farqli jixati shundan iboratki, terrorizmda ekstremizm foyalari, yaʼni jamiyatni ijtimoiy beqarorlashtirish masalasi mantiqiy yakunlanadi, yaʼni maqsad amalga oshiriladi.

Shundan kelib chiqib, fanda terrorizm muammosini ijtimoiy-psixologiya nuqtai nazaridan tushunish uchun terrorichini ijtimoiy obrazni qurish zarurati tufiladi⁵.

Terrorchi – oʻzining turmush tarzi va xulq-atvorini ongli ravishda tanlagan buzfunchi xisoblanadi. Terrorizm mafkurasi dunyoni soddalashtirilgan xolda tushunish, kurash vositalarini (zoʻravonlik) orqali ibtidoiy shaklini qabul qilishga

⁴ Литвинов Н.Д. Террористические организации: формирование и деятельность (политике-правовой анализ); Монография. - М. – Воронеж; ВЪ МВД России, 1999. – 224 с.

⁵ Дж. Поуст Дж. “Мы против них: групповая динамика политического терроризма” // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – Нашр №4. Терроризм. – М., 1993. – С. 29-44.

asoslangan. Terrorizmning ma'naviy asosi bo'lmish radikal mafkuraviy qarashlar buzunchilar tomonidan ma'lum maqsadlarga erishish uchun noqonuniy asosda zo'rvonlikning ishlatish uchun foyaviy poydevor sifatida tavsiflash mumkin⁶.

Terrorchilarning mentaliteti, ularga nisbatan qaratilgan asosli munosabatlarga e'tibor bermasdan, ko'r-ko'rona tarixiy birlikka qaytishni niyat qilganligida namoyon bo'ladi.

Terrorchilarning o'z faoliyatiga jalb qilish ko'p hollarda odamlarni manipulyatsiya qilishga imkon beradigan mafkuraviy yoki boshqa foyalarga yo'naltirilgan axborot taqdimotiga (tasviriga) asoslanadi⁷.

Zamonaviy tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, terrorchilik faoliyatining asosiy motivlari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- merkantil;
- mafkuraviy;
- dunyoning faol o'zgarishi;
- odamlar ustidan xokimiyat;
- terrorizmning aloxida faoliyat sifatida qiziqligi va jozibadorligi;
- xissiy boflanishning "ijtimoiy" motivatsiyasi;
- o'z-o'zini anglash va boshqalar.

Terrorizmning individual xususiyatlari va shaxslararo motivlariga quyidagilar kiradi:

- patologik asos;
- dastlabki tajovuzkorlik;
- romantizm;
- individualizm

Zamonaviy terrorchining shaxsiy xususiyatlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, terrorchi – oilaviy xayotning quvonchlaridan, do'stlari va yaqinlari bilan muloqot qilishdan bosh tortgan va zo'rvonlik bilan shufullanadigan odam xisoblanadi.

Terroristik xarakatlar:

- idealistlar, – axloqsiz siniklar;
- avtoritarizm tarafdorlari va
- xar qanday barqaror xokimiyatga qarshi bo'lgan kishilarni o'z ichiga oladi⁸.

Shulardan kelib chiqib, terrorchilarning quyidagilarga ajratsak bo'ladi:

- tashkilot rahbarlari-tashkilotchilari;
- mafkuraviy asosni ishlab chiquvchilar;

⁶ Гаджиев К.С. «Политическая наука». – М.: Сорос – Международные отношения», 1994. – 400 Б.

⁷ Волобаев С.П. «Типичные свойства личности террориста/Следователь». – М., 1998. – № 9. – Б. 46-51.

⁸ Антонян Ю.М. Проблемы природы и причин современного терроризма// «Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом»: Тўплам – М: Наука, 2002. – Б. 10-21.

- mafkuraviy izdoshlar;
- zombi ijrochilari;
- beqaror psixikaga ega shaxslar;
- yollanma askarlar;
- terroristik guruxlarda jamiyatdan yashiringan oddiy odamlar.

Terrorchi shaxsni tavsiflash turli parametrlar bo'yicha amalga oshirilishi mumkin, ya'ni:

- psixologik;
- shaxslararo munosabatlar;
- kasbiy bilim;
- ijtimoiy, siyosiy va milliy yo'nalish.

O'tkazilgan psixologik taxlillar, terrorchilarning asosiy turlariga xos bo'lgan sindromlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi⁹.

Masalan:

- **"Zombi sindromi"** – doimiy o'ta tayyorlik xolati;
- **"Jangchi sindromi"** – doimiy ravishda o'z qobiliyatini ro'yobga chiqarishga muxtojlik xolati. Oxirgi ta'kidlangan sindrom qo'yi darajadagi terrorist–ijrochi jangchilarga xosdir;
 - bundan tashqari **"Rembo sindromi"** mavjud va bu sindromning asosiy yadrosi "missionerlik" xisoblanadi. Ta'kidlanishicha, Rembo oddiy ijtimoiy maqsadlarga ko'ra terrorchilik aktini sodir etishga qodir bo'lmaydi, unga faqat oliy maqsad ya'ni shaxid bo'lish foyasi uni xarakatga keltiruvchi stimul bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, ular xar doim murakkab bo'lgan yangi riskli missiyalarni qidirishga to'fri keladi;
 - **"Kamikadze sindromi"**– ushbu sindrom, shaxs (terrorchi) oliy maqsad yo'lida o'z jonini qurbon qilish shaklidagi fidoiylikka tayyorligi bilan aloxida ajralib turadi.

Mutaxassislarni fikriga ko'ra, muvoffaqiyatli terrorchi quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

- terroristik foyaga o'zini barishlash;
- insoniy xis tuyfularni yo'qligi;
- nisbatan yuqori darajadagi intellekt¹⁰.

Terroristik tashkilotning yetakchisini xususiyatlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, turli mualliflarning qarashlariga ko'ra, ular quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- uyushgan guruxning ongi va kayfiyatiga ta'sir qilish qobiliyati (iqtisodiy omil, tashkiliy omil);

⁹ Устинов В.В. «Обвиняется в терроризме». – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 416 Б.

¹⁰ Ольшанский Д. «Психология терроризма». – СПб.: Питер, 2002.–288 Б.

- xarizmaning mavjudligi (boshqalarni boshqarish va boshqarish yoʻnalishi);
- irodaning mavjudligi;
- tajovuzga moyillik;
- obroʻ–eʼtibor va xokimiyatga boʻlgan yuqori yexʼtiyoj;
- kambafallardan kelib chiqishi (koʻp xollarda koʻp farzandli oilalardan);
- shaxsning yoshlik davrida inqirozli ijtimoiy-iqtisodiy xolatlarni mavjudligi;
- taʼlim (tugallanmagan universitet taʼlimi);
- radikal yoshlarni tashkilotiga aʼzoligi va boshqalar.

Tadqiqotchilarning fikriga koʻra, oddiy terrorchilarning bir qismi sifatida jamiyatning eng past ijtimoiy qatlamlaridan – savodsiz odamlarning mavjudligi aloxida ahamiyatga ega, ular asosan terrorchilik xujumlarining sof ijrochilariga aylanishadi.

Emotsional jixatdan terrorchilar ikkiga boʻlinadi: oʻta “sovuqqon” va “qiziqqon”. Sovuqqon shaxslar terrorchilik xarakatlarini amalga oshirganda xissiyotga berilmaydi. Aksincha ikkinchi variantda, shaxslar terrorizm bilan borliq xolatlarda oʻta emotsional boʻlishadi va terrorchilik xarakatlarga tayyorgarlik paylarida bu ularga toʻsiq boʻladi. Ekspertlar taʼkidlashicha, savodli shaxslarda koʻpincha axloqiy daraja yuqori boʻlganligi sababli emotsional xolati boshqalarga (savodsiz) qaraganda farq qiladi. Koʻpincha ularda terrorchilik xarakatlariga tayyorgarlik vaqtida qilayotgan qilmishidan pushaymonlik xissi uyfonib maqsaddan voz kechish xolatlari kuzatiladi¹¹.

Shulardan kelib chiqib, yuqoridagi faktlarni xisobga olgan xolda muallif tomonidan terrorchining ijtimoiy-psixologik portreti (modelʼ) shakllantirildi. Ishlab chiqilgan terrorchining ijtimoiy-psixologik portreti jamiyatda terrorizmni oldini olish mexanizmini ishlab chiqish, terrorchilik faoliyatiga moyil boʻlgan shaxslarni aniqlash boʻyicha tavsiyalar berishga imkon beradi¹².

Shunga koʻra, terrorizmning jamiyatda profilaktikasini amalga oishirish boʻyicha bir qator mualliflik tavsiyalari ishlab chiqildi:

1. Terrorizm xodisasining rivojlanishiga xissa qoʻshadigan sharoitlarni xisobga olish kerak (siyosiy sharoitlar-xokimiyat inqirozi; iqtisodiy sharoitlar (iqtisodiy inqiroz).

Jumladan, axolining turmush darajasining pasayishi, jamiyatning ijtimoiy tabaqalanishi, oʻzini va oilasini boqishga qodir boʻlmagan odamlarning paydo boʻlishi, jamiyatning maʼnaviy parchalanishi, axloqiy qadriyatlarining yoʻq

¹¹ Антонян Ю.М.» Личность террориста и вопросы борьбы с терроризмом» // Борьба с терроризмом: – М.; Наука, 2004. – Б. 93-108.

¹² Дж. Поуст Дж. «Мы против них: групповая динамика политического терроризма» // Журнал «Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения» – нашр №4. Терроризм. – М., 1993. – Б. 29-44.

qilinishi, kabi omillarni hisobga olinsa destruktiv xodisaning oqibatlarini jamiyatga ta'sirini kamaytirish imkoniyat beradi.

2. Terroristlarning tavsiya etilgan tipologiyasidan foydalanish ularni jamiyatda aniqlashga yordam beradi (tashkilotchi raqbarlar, mafkuraviy asosni ishlab chiquvchilar, mafkuraviy izdoshlar, yollanma askarlar, jamiyatdan yashiringan oddiy odamlar, zombi ijrochilar) va shunga muvofiq qar bir terrorchining ijtimoiy-psixologik tavsifini olish imkoniyatini beradi.

3. Terrorchilarning asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tarkibiga quyidagi xususiyatlarni kiritish kerak:

- terroristik faoliyatning ijtimoiy kelib chiqish;
- dunyoqarash asoslari va asosiy motivlari;
- terrorchining umumiy xususiyatlari;
- shaxsiy xususiyatlari (terrorchining asosiy fazilatlar, psixologik turi, sindromlarning mavjudligi, individual xususiyatlari, ijtimoiy guruxdagi munosabatlar, xissiy xususiyatlar, fikrlash mantiqi, muvaffaqiyatli terrorchining umumiy xususiyatlari).

4. Terrorchilarning tipologiyasi va asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga muvofiq, ularning tegishli ijtimoiy-psixologik portretlaridan foydalanish tavsiya etiladi, ya'ni:

- quyidagi xususiyatlarga ega bo'lgan tashkilot raqbarlari:
 - ijtimoiy kelib chiqishi (asosan kambafal bo'lmagan);
 - ko'pincha ko'p bolali oilalardan;
 - ularning dunyoqarash dunyoni soddalashtirilgan tushunishga asoslanadi;
 - kurash vositalarini (zo'raonlik orqali) ibtidoiy tushunishga asoslangan;
 - ularning radikal mafkuraviy munosabatlar majmuasi zo'raonlikning noqonuniy shakllarda namoyon bo'lishi asos bo'lib xizmat qiladi;

Terrorchilarning ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy asoslari va umumiy xususiyatlari bo'yicha jamiyatdan yashiringan oddiy odamlarni o'z ichiga olgan o'ziga xos turi – mafkuraviy izdoshlar turiga o'xshaydi, ammo bir qator farqlarga ega:

- umumiy xususiyatlarga qo'shimcha ravishda, ular yovuzlikni yo'q qilish uchun melodramatik tashvishning mavjudligini, shubxaning mavjudligini, introspeksiyaning chuqurlashtirishni, axloqiy va xuquqiy taqiqlarni his qilishni o'z ichiga oladi;
- xissiy xususiyatlarda esa ular raqbarlar va mafkurachilar kabi axloqiy muammolarga ega, chunki ularda "gunoxkorlik", "zombi" "kamikadze" komplekslari mavjud bo'ladi.

Terrorchilarning oxirgi turi – “Zombi” ijrochilari bo‘lib, boshqalardan farqli jixati ularni psixologik xususiyatlari sodda bo‘ladi va bu tashkilotchilarga ularni manipulyatsiya qilishga imkon beradi.

Ijtimoiy kelib chiqishiga ko‘ra, ular asosan eng past ijtimoiy qatlamlarga tegishli savotsiz shaxslardan iborat bo‘ladi, ularning mafkurasi asosan teraktni amalga oshirish va o‘limdan keyin yangi yaxshi xayotga umid qilishdan iborat bo‘lib, quyidagi sindromlarda aks etadi – “Zombi” va “kamikadze” sindromi. Bularning barchasi ularning ko‘r-ko‘rona e‘tiqodga amal qilishidan kelib chiqadi¹³.

XULOSA

Birinchidan, Terrorizmni ijtimoiy-siyosiy xodisa sifatida shaxslar, guruxlar xamda maxsus jamoatlar tomonidan siyosiy tizimni o‘zgartirishga qarshi qaratilgan jinoyatlar majmuini o‘zida aks etishini e‘tirof etish lozim.

Shuningdek, terrorchilarning quyidagi:

- tashkilot rahbarlari-tashkilotchilari;
- mafkuraviy asoslarni ishlab chiquvchilar;
- mafkuraviy izdoshlar;
- zombi ijrochilari;
- beqaror psixikaga ega shaxslar;
- yollanma askarlar;
- terroristik guruxlarda jamiyatdan yashiringan oddiy odamlar kabi turlarga ajratildi.

Ikkinchidan, zamonaviy terrorchining ijtimoiy-psixologik portreti yuqorida ta’kidlangan xususiyatlar asosida ishlab chiqildi:

- ijtimoiy (kelib chiqish xususiyatlari, dunyoqarash turi, ta’lim);
- shaxsiy (terrorchining asosiy shaxsiy fazilatlar, psixologik turi, sindromlarning mavjudligi, ijtimoiy guruxdagi munosabatlar, xissiy xususiyatlar, fikrlash mantifi).

Uchinchidan, zamonaviy terrorchining ijtimoiy-psixologik portretidan foydalanish bo‘yicha ishlab chiqilgan tavsiyalar terrorchilarni o‘z vaqtida aniqlash, terrorchilik xujumlarining oldini olish, ularning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini kamaytirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Медведев В.А. «Террор как основание коммуникативной культуры XXI века»;
2. Ольшанский Д. «Психология терроризма» 2002 год;
3. Антонян Ю.М.» Личность террориста и вопросы борьбы с терроризмом» // Борьба с терроризмом: М.; Наука, 2004. – Б. 93-108.

¹³ Медведев В.А. «Террор как основание коммуникативной культуры XXI века» Электрон манба: URL: <http://www.vilar-mgu.ru/php/content.php?group=1&id=733>.

4. Дж. Поуст Дж. «Мы против них: групповая динамика политического терроризма» // Журнал «Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения» – нашр №4. Терроризм. – М., 1993. – Б. 29-44.
5. Антонян Ю.М. Проблемы природы и причин современного терроризма// «Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом»: Тўплам – М: Наука, 2002. – Б. 10-21
6. Гаджиев К.С. «Политическая наука». – «М.: Сорос – Международные отношения», 1994. – 400 Б.
7. Соснин, В. А. Психология массового поведения : монография / В.А. Соснин. — Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2020. — 160 Б.
8. Антонян Ю.М.» Личность террориста и вопросы борьбы с терроризмом» // Борьба с терроризмом: М.; Наука, 2004. – Б. 93-108.
9. Дж. Поуст Дж. «Мы против них: групповая динамика политического терроризма» // Журнал «Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения» – нашр №4. Терроризм. – М., 1993. – Б. 29-44.
10. Антонян Ю.М. Проблемы природы и причин современного терроризма// «Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом»: Тўплам – М: Наука, 2002. – Б. 10-21
11. Гаджиев К.С. «Политическая наука». – «М.: Сорос – Международные отношения», 1994. – 400 Б.
12. Соснин, В. А. Психология массового поведения : монография / В.А. Соснин. — Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2020. — 160 Б.
13. Белашева И. В., Ершова Д. А., Есяян М. Л.” Психология терроризма: учебное пособие”. – Ставрополь: Нашриёт СКФУ, 2016. – 120 Б;
14. Hayitov, A., & Abdurasulova, F. (2022). Methods of effective organizing primary class lessons based on interactive methods. *Science and innovation*, 1(7), 598-604.
15. Abrorxonova, K., & Murodova, M. (2022). FORMATION OF LINGUISTIC COMPETENCIES BASED ON THE ANALYSIS OF WORD COMBINATIONS. *Science and Innovation*, 1(8), 2082-2088.
16. Hakimov, F. (2024). THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE MANAGEMENT OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 4(02), 164-168.